

Դեռևս 1989 թվականին ուսւ ՄՏԱ-
ՎՈՐԱԿԱՆ. ԼԵՆԻՆԳՐԱԴԻ ԵԼԿԱՐՈՒՂԱ-
ՅԻՆ ՏՐԱՆՍՊՈՐՏԻ ԾԱՐՏԱՐԱԳԻՒԱԿԱՆ
ՀՆՍՏԻՏՈՒԹԻ ավագ գիտաժուարող
ԿՈՆՏԱՆՏԻՆԻՆ ՎՈՐԵՎՈՂՍԿԻՆ «Ով ով է
ԴՐԱՐԱՋԱՆ բախման մեջ» («ՏԱ-
ՏԵԽԱԳԵՏ», 22 դեկտեմբերի, 1989)՝
հողվածում առաջ անցնելով փասու-
րեն բոլոր հայ Խաղաթացեցներից,
փորձել է Խանդել զարաքայան հա-
կամատուրյան Խճճված կծիկը բա-
խումը իր բնույթին համարժել հաս-
կացուրյուններում ներկայացնելու
համար:

զո՞ր է լիալսոնը եւա օյնայս սոյ ՏԵ-
ՍԱԿԵՏԻԾ տրված սահմանումը:

Ասութիւնները պահպանվել են և կ

սում տարվող նույն այս խաղաթականության հունում ոռւսական ժիրադետության մի խնի տասնամյակների ընթացքում ցգանառության մեջ ծան տարածաշրջանի ազգային ու խաղաթական կերպարը ներկայացնող նոր հասկացություններ։ Առաջին ոլանում հայտնվեց «Իրիսոնյաներ-մուսուլմաններ» տարանքատման գիծը, որին ուղղություն փոխարինեց «հայեր-մուսուլմաններ» կաղաղադար, խ-

ման, ազգային խաղալական եռ
թյունն ու տարածաւրջանի դասմու-
թյան մեջ կատարած եռա դերը: Չի ի-
մաստավորված նաև Արեւելյան Այս
կովկասի հայ ժողովրդի եւ հատկա-
ութես Բալմի հայ ազգաքնակլությա-
ները ինչպես Վարչախաղախական այ-
գոյացության առաջացման, եռա Խա-
ղալական համակարգի ծեւավորման
այնուես էլ եռա իննակառավարմա-
ողը գործընթացում:

նյակից ավելի բնիկ ժողովուրդն (քալիսներ, լեզգիներ, ուղիներ, քթեր, ավարներ և այլն), առա դա կդառնա այն ընդհանուր ազգայի խաղաքական իրավիճակը, որ մուշ վյան բուշեփեկյան կենտրոնին բոլոր տակած խոսել Խորհրդային Ադրբեյջանի, որմես տեղի բուրժերի (կովկասյան քարաների) ազգային համար դետորյան մասին: Բուշեփեկյան մեն կերպ ընդգծում էին Խորհրդային Ադրբեյջանական Դանքադետորյան ոչ ազգային բնույթը: Արդեն Բավկա Խորհրդային իշխանություն հաստիութ մի լանի օր անց հոլակված դողի դեկրետ՝ հայերեն, բուրժերեն ուստեղեն լեզուներով: Առաջին իշխայդ ակտով թե Մոսկվան, թե Բալթիկ ընդունում էին հայկական ազգայի գործոնի հատուկ տեղը Խորհրդային Ադրբեյջանի ազգային դետական կոռուգածում:

սյան բարաւների: Այնուև որ, Ադր. ԽՍՅ-ը, մասնավանդ էր հաւայի առնվի, թէ քուն հայկական ինչտան հողեր քողնվեցին նրա սահմաններուն, չեւ կարող լինել զուս ազգային ղետուրյուն: Միա թէ ինչու անընդհատ ընդգծվում էր Ադր. ԽՍՅ-ի ոչ ազգային բնույթը: Արեւելյան Անդրկովկասում ոչ ազգային (կոմունիստական ժեմինարանուրյամբ՝ ինտերնացիոնալ) հանրադիտուրյուն ստեղծելու նոյատակն ավելի հստակ ծեւակերպվեց Լեռնային Դարաբաղի ստեղծման մասին դեկրետում, որտեղ խորհրդային իշխանության նոյատակը հանրադիտուրյունում հօջակվեց եղբայրական ժողովուրդների (հայերի ու մուսուլմանների) «միասնական ղետական միուրյուն» ստեղծելը:

Սինչ Կավեյուրոյի ոռուումից դժգոհ հայերն իրեն մոռանում էին Աղր. ԽՄՀ ոչ ազգային բնույթը, բութեց այլ ծետվ «ազգայնացրին» հանրապետությունը: Երեսնական թվականներին նրանք ընդունեցին նոր ազգային ինժենանվանում, «դարձան» աղբեջանցիներ եւ դրանով իսկ հիմն ստեղծեցին արդեն ողջ Աղր. ԽՄՀ-ի նկատմամբ հավակնություններ առաջարելու համար: Աղրեջանական (իմա՝ բուրևական) դաշմագիտությունն արդեն երեսնական թվականներից

Աղբեջանի հայ ժողովուրդը՝ «Դարաքանյան» քախման մոռացված կողմ

Սուլվան հիշում էր նրան, Աղրթեցանը նոյնպես, միայն մենք ենք մոռագել

զարաքաղյան բախման մեջ» հարցի դատասխանը գտնել դատմական ու իրավախղաթական այն փաստերի ու փաստարդերի հիման վրա, որոնք կազմում են «ղարաքաղյան բախում» փաթեթի հիմն ու հենցը Ընդունված մենք կդիմենք միայն միջազգական բնույթի հանրահայց այն փաստի արձանագրությամբ, որ ի տար բերություն հայերի միջնադարում եկամատարած բափանցած բուրեց հայտնի հանգամանների բերումով (սկզբնաղեն փոթարքի լինելը, Խոչվորական աղբեկակերպը, Շիհզմին հարելը եւ այլն) մինչեւ 1918 թ. Երևանածում ոչ միայն դետականություն լին ունեցել, այլեւ Խոչվորական աղբեկակերպի ու համադաշախան ավանդույթների բացակայության դատճառով չեն կարող ունենալ ազգային իննակազմակերպման խղանական այդ հաստատությունը։ Սա մեր կողմից չի նշվում իրեւ այսօրվա աղբեկանցի բուրեցի դադերին վարկաբեկող մի փաս։ Ուղղակի այդդիսին է եղել այն մշակույթը, որին ուրիշ այլ ժողովությունների հետ դատկանել են Այսկովկասի Խոչվոր բուրեց ընդհուտ մեր դարի սկիզբը։ Սակայն գրավոր մշակույթի բացակայության դայմաններում խաւարած բուրգական ցեղերը Շիհզմին ընդունման հետ հայտնվեցին դարսկական բարձր մշակույթի ազդեցության տակ, որից նրանք վեցրին ինչ կարող են։ Այս իրողության լույսի տակ է հասկանալի դասնում բուրեցի ազգային գիտակցությունն արքացնելու, նրանց դարսկական հոգեւոր ու մշակութային ազդեցությունից դոկտորություն ստուսական կայսրության խղանականությունը։ Թուրքը՝ դարսիկի միակ սկզբունքային քննամին, Ռուսական կայսրության միակ հուսալի հենարանը ոլիսի լինելու նոր գրամյալ հոդերում՝ դարսկամետ հակումները արմատախիլ անելու համար Երևանածուի բուրեցի հանդեղ ուսական կայսրության ավելի բարեհավերեմունքը, որ սովորաբար իրազուծվում է բնիկ ժողովությունների, եւ հասկաղեն հայերի, կենսական շահերի հասվին, նույնողեն բացատրվում է նույն խղանականության համաժմանում։ Գործը հասավ նրան, ո

բ: Պանքութիզմի ախտով վարակված Այսկովկայի բութերն իսկույն հայտնվեցին Խաղաթականության ծիրաւ: 1918 թ. մայիսին Երանց ազգային «Մուսավար» կոչված կուսակցության դեկանարեց, սեփականացնելով հարեւան Պարսկաստանի հյուսիս-արեւելյան զավաօի անունը՝ հօյակեցին այսուհետ կոչված Ադրբջանական Դեմոկրատական Հանրապետությունը: որը դեռ էկայացած ու բաժնային հսկայական դահանջներ Ենթակայացրեց բոլոր հարեւաններին Ազգերի լիգա Ենթակայացնելով այդ հավակնությունների դաշտոնական փաստաբուղը ծովից ծով (Բարվից մինչեւ Բարում) ձգվող մուսավարական Ադրբջանական Հանրապետության Խարեզզար: Այդ հավակնությունները զուրկ էին դաշնական, ազգային, տնտեսական ու խաղաթական ուրեմնից եւ վճռականորեն մերժվեցին ամբողջ Այսկովկասով մեկ Բարվից մինչեւ Բարում: Պատահական չեր, որ մուսավարական Ադրբջանական Հանրապետության կառավարությունը նույնիսկ անկարող եղավ Ենթակայանալու Բարում իննահաջակված «հանրապետության» ենթադրյալ մայրախաղաթը: Բարվում այդ ժամանակ իշխանությունը Ստվան Շահումյանի գլխավորած Բարվի կոմունայի ծեսում էր, որ 1917 թվականին առաջացել էր Ռուսական կայսրության փլուզման ընթացքում եւ Վերահսկում էր Բարվի ու Ելիզավետպոլի նահանգների ծծ մասը Մուսավարականների հավակնությունները մերժվեցին նաեւ Լեռնային Ղարաբաղում, ուր Խաղաթական իշխանությունը հայտնվել էր օդինաբար ընտրված Լեռնային Ղարաբաղի Շայոց ազգային խորհրդի ծեսում:

Դատավորական նույազարագացած այլ
բերանական Յանրադեսության առ-
ձակառությ Բավկի կոմունայի ու ինք-
նիչնան Վարչակաղաքական միավո-
ղարձած Լեռնային Պարաբաղի հե-
խկույն ընկալվեց որպես Աղրբեզա-
նի հայերի ու կովկասյան բարանե-
րի վեծ ողջ Աղրբեզանի ազգային
տեսական կառուցվածքի ընթացք: Եւ
իրավամբ այդողես էր, Խանի որ թե
Բավկում, թե Շուշիում Ոուսական
կայսրության Փլուզման ընքացու-
ծեավորված երկու Վարչակաղաքա-
կան միավորների լեզիտիմ իշխանու-
թյունների հենարանը զլխավորադրե-
հայերն էին:

մատնեցին հարյուրավոր հայկական ու ուղիական գյուղեր, շարունակելով հայերի ցեղաստանուրյան զիծը արդեն Արեւելյան Այսրկովկասում: Գլխավոր նողատակը կոտորածների միջոցով երկրատարածի ժողովրդագրական ու էրնուադաֆական հաւելեկօսի վճռական փոփոխությունն եւ հօգուտեղի բուրերի: Թուրելերի ու մուսավարականների առաջինադացումը հայութեաց կամացուցելու միայն Եւս նային Ղարաբաղում Ողջ Աղրբեջանից այստեղ նահանջած հայկական իննադաշտանական խմբերը ու Լեռնային Ղարաբաղի Հայոց ազգային խորհրդի ծեւավորած զորամիավորումները դատնեցին բուրժական գերակիո զորենի ճանապարհը: Բոլոր ջաններին հակառակ, բուրելերին ու մուսավարականներին լիազողվեած հաւելեարդար տեսնել Լեռնային Ղարաբաղի հետ: Շնայած ծանր կորուս ներին, որոնց մեջ ամենից ցավագի նը Շուշիի եղեկումն էր, Լեռնային Ղարաբաղը մնաց անառիկ: Սակայն բուրժը լիազարդ դիվանագիտական օգուտներ խողել ստեղծված իրավի ճակից: Նա իննին առաջին ոլլան նդեղ ղարաբաղյան խնդիրը՝ լուրջամատնելով Արեւելյան Այսրկովկասու աղբող հայության խնդիրները: Ողջ Աղրբեջանի ազգային դետական կառուցվածի ընթացք հայերի ու մուսուլմանների միջեւ մինչեւ բուրելերի ներխուժումը ընթացող վեճը բուրժական ներխուժման ու ծավալած դիվանագիտական գործունեության հետեւան ու միջազգային խաղաֆական գործունեության հանգեցվեց «ղարաբաղյան խնդիրին»:

Ինչպես 1918 թվականին, այնուելի այսօտ, «ղարաբաղյան քախում» հասկացությունը Արեւելան Այսկով կասի հայերի ու բուժերի ազգային Խղաթական վեճի հմասը նեղացնող, խնդրի եռյունը հմատափոխող ու խեղաթյուռող հասկացություն է:

Չնայած ծանր կորուսներին, բուժերի հեռացումից հետո ի հայերը Արեւելան Այսկովվասում թե բվանակով, թե Խղաթական իրենց կողմնում էին Երկրորդ ազգային գործունը: Խորհրդային տեսով Այսկովվաս Վերադարձած Ռուսաստանը, ինչդեռ եւ տեղի բութական լիդերները, լինկարող անտեսել այս իրողությունը Սոսկվան իր հերքին, ինչդեռ ասուեն, ընթացից խլեց Մեծ Աղրբեջան սեղծելու մուսավարական ոլանեւ որոշեց Աղրբեջանում սեղծել մնոր ժմիջի հանրապետություն: Աղրբեջանի հայությունն Երևանի համար պի նաև Սոսեց Սոսկվան նոր զինված բանումներից խուսափելու համար Երևան ավելացնենք, որ հայերից բացի իրենց ուղղենական հողերի վրա հակավ ու ցիր աղբում էին մեկ տա-

հարբակ: Ահա թե ինչո՞ւ Ադրբեջան
խորհրդայնացման առաջին իսկ օր
Իհ ընդունված հիմնական դես-
կան փաստարդերում, որ հրապա-
րակվում էին հայերեն, բութերեն և
ռուսերեն, որդես կանոն առկա էին
հայերի ու մուսուլմանների ազգայի-
համագործակցության, սոցիալիստ-
կան ժինարարության մեջ նրանց ա-
շիվ ներգրավման մասին դրույքներ:

Չնորդենամ է հայերի, ուղիւն հա-
րաբետության երկրորդ դետակա-
ազգի, անվիճելի տեղն ու հատուկ դ-
րը Խորհրդային Ադրբեջանի ազգ-
ին-դետական կառուցվածքում:

Սակայն բութեական դիվանագ-
տության խարդավանեներին ծանո-
ադրբեջանահայությունը չէր կար-
վսահել Բավին: Այդ կասկածներ-
փառատելու համար էր, որ Խորհրդա-
յին Ադրբեջանին հանձնվող տարած-
ների Վրա որոշվեց ստեղծել հայկա-
կան ազգային ինինավարություն՝ ո-
րես Խորհրդային ժիղի դետականու-
թյան ծեւ եւ ադրբեջանահայության
դետական-իրավական դաշտանվա-
ծության համելլաւ երաշին:

Սյույն առաջին հազարամյակ աշակերտությունը սկսվել է 1921 թվականի հունվարի 5-ի հայտնի որոշման հաղորդում՝ մասունք դարձյալ ըետևակություն ունեցած հայերեն ու մուսուլմաններն իշխանության վեհական պահանջական ազգային Աղյօթեքանի ազգային-ժետական կառուցվածքի ընդունակած բախման կողմերը: «Ելնելու մուսուլմանների ու հայերի միջեւ ազային խաղաղության հաստատման համար առաջարկությունից, Վերին ու Ստորև հայտնի Ղարաբաղի տնտեսական կառուցվածքի հետ Երան մասական կառուցվածքի հետ առաջարկությունից»:

Այլոց, Հասայիս՝ Ղարաբաղը քողն Ադր. ԽՍՀ սահմաններում, տրամադր լով նրան լայն մարզային ինինավու բուրյուն մարզի կազմի մեջ մտնող Շուշի վարչական կենտրոնով»։ Որո ման Խաղաթական հիմնավորման մո սձւմ, ինչպես ակնհայտ է, Ղարաբ դը բուրերին դատկանելու, երկրամս սի վրա բուրերի (կովկասյան բա քարերի) դատմական իրավունքի ծ սին ոչինչ չի ասված։ Բայց դա բ լուր չէ։ Որուման՝ «Ադրբեջանի հե նրա (այսին Ղարաբաղի-Ա. Ա.) օ տական կառից» ծեւակերպու դարձյալ առանց կասկածների ժ բողնելու ցուց է տալիս, որ որուու ընդունողները Ղարաբաղը չեն դիտ ուղին Ադրբեջանի մաս։ Ահա թե ի չու, որուման մեջ չի ասվում Լեռն ին Ղարաբաղը քողնել Ադրբեջանի այլ ընդգծելով նրա կառը Ադրբեջ նի հետ, քողնում են մի նոր ծեւակո վող դետուրյան՝ Ադրբեջանակա ԽՍՀ սահմաններում։ Ադր. ԽՍՀ-ը ն հանրապետուրյան անուն էր, որ 192 թվին ազգային իմաստ չուներ, առ որ այդ տարիներին ադրբեջանցի ա վանումով ազգ չկար։ Տեղի քուր ին քոլորը գիտեին ուրիս կովկ

սկսեց ակտիվորեն «ծեւավորել» Երևատարածի մշակութային ու խաղա-
խական դատմությունը՝ աղրբեջանցի-
ների բնիկ լինելու մասին թեզի հիմ-
նավորման համար։ Մշակութային
քալանի գլխավոր ուղղությունը մին-
չեւ 50-60-ական թվականները
դարսկական արգեսն ու գրականու-
թյունն էր։ Աղրբեջանականացվեցին
դպրուկական գրականության դասա-
կանացնելու Նիզամին Նիզումին Դերի-
դրվեցին մյուսները։ 60-ական թվա-
կաններից շրջվեցին դեռի ողջ Արե-
ւելյան Անդրկովկասով սփոված հայ-
կական ճարտարապետության հուշար-
ձանները։ Դեօս քալանելու համար
դրանի հայտարակվեցին աղվան ժո-
ղովրդի մշակույթի հուշարձաններ,
իսկ իրենց աղրբեջանցիներն այս ան-
գամ արդեն խալիթերի հետորդներից
դարձան աղվանների հետորդներ։
Իսկ մե՞նք

Ղծգոհ Կավերյուրոյի ոռուումից հայ
բուլետիկները, մի տեսակ խոռված,
քավարարվեցին այդ ոռումանը ան-
համաձայն լինելու կրավորական ջի-
ոռուումով եւ գործնականութեն ձեռ
Խաչեցին աղրբեջանահայության ճա-
կատագրով զբաղվելուց, լնայած
Կավերյուրոյի ոռուումը գործուն դիր-

Խորհրդական հնարավորություն եւ տալիս:

Մեր Խաղաթագիտական միտքը անկարող եղավ տալ հայության համար իրու աննղաս այդ ոռութան սրափ գնահատականը, տեսնել այն հնարավորությունները, որոնք բույլ կտային ամրադնել հայության ազգային-Խաղաթական դիրքերը Ադր. ԽՍՀ-ում Ավելին, մեր ժողովրդի այդ հատվածը ընդհանրապես հանճնվեց մոռացության: 1988-ին մեր Խաղաթական միտքը ընդհանրապես չունեց «Ադրբեյջանի հայ ժողովությ» (կամ «ադրբեյջանահայություն») հասկացությունը: Ունեին գաղափար Ֆրանսահայության, ամերիկահայության եւ նույնիսկ հարեւահայության մասին: Չունեին իր դատենական հոդերում մինչ այդ ապրող եւ այդ հոդերից բռնությամբ դուրս մղվող մեր ժողովրդի այդ հատվածի անունը

Խոկ ահա Բաբուն գործում է Աղա-
սկալաց ու հաւզեննկաս. Յայերին
Աղրեջանից դուրս մղելու խաղաքա-
կանությունը ըղաւում է «ինստր-
ուացիոնալ հանրապետության» մեջ
հայերի սնտեսական ու մշակուրային
ծեռութեանումների, Աղր. ԽՄԴ-ի ազգա-
յին-դեւական կառույցում Երանց հա-
տուկ տեղի մասին տարվող հմուտ Խա-
րոզյությամբ. Յայերը, որդես ընիկ
ժողովուրդ ու Աղր. ԽՄԴ երկրորդ դե-
տական ազգ, աղրեջանացիների հետ
մեկտեղ ազատված էին «աւելի հու-
լու» կոչվող հարկից, որ մուս ազ-
գութեանից հետո

Հայ նկարիչների աշխատանքների ցուցահանդես

Փարիզում Հայաստանի Հանրապետության դեսպանատանը դէկտեմբերի 16-26-ը բացվել եւ երե հայ նկարիչների ցուցահանդես: Թե՛ ֆրանսիացի, թե՛ հայ աշխատանքների ցուցահանդեսների կարեւորությունը եւկու եւկուների, ինչուս եւ Հայենի-սկիուս մշակութային փոխառությունների գաղացման գործում:

